

PREŠUĆENI ŠOKCI I BUNJEVCI

Kvetoslava Kučerová: *Hrvati u Srednjoj Europi*, Matica hrvatska - Matica slovačka Zagreb, Zagreb 1998.

Etnička kretanja na teritoriju Srednje Europe već su više desetljeća predmetom znanstvenoga interesa slovačke povjesničarke dr. Kvetoslave Kučerove, a u skladu s tim istražuje i sudbinu hrvatske dijaspore na tim prostorima. Plod takvoga istraživanja jest i njezina novoobjavljena knjiga na hrvatskome jeziku *Hrvati u Srednjoj Europi*, u prijevodu Lukrecije Vrnoge, čiji je tekst popraćen brojnim prikladnim i skladnim ilustracijama Ivana Lackovića Croate.

Dr. Kučerová u svojoj knjizi daje iscrpan popis i opis izvora kojima se služila u svojim istraživanjima, a s istom znanstvenom temeljitošću i ozbiljnošću raščlanjuje povijesne događaje koji su prethodili velikom iseljavanju Hrvata iz domovine u 16. stoljeću. Glavni predmet njezina interesa jest dio hrvatskoga naroda čije preostale potomke danas nazivljemo gradišćanski Hrvati, a koji je u 16. stoljeću iselio s hrvatskih prostora na teritorij nekadašnje zapadne Ugarske (današnja zapadna Mađarska i pokrajina Gradišće u Austriji), zatim Donje Austrije, Moravske i Slovačke.

Osim temeljita istraživanja hrvatske dijaspore u zapadnoj Mađarskoj, Gradišću i Donjoj Austriji u 16. i 17. stoljeću s povijesnog i društveno-gospodarskog aspekta, autorica se osvrće i na jezik gradišćanskih Hrvata. Budući da nije jezikoslovac, jezik je tek usputna tema njezina interesa te je upravo na tom području moguće uočiti više propusta pa i pogrešnih tvrdnji. Razlog tomu prije svega valja tražiti u srazmjernoj zastarjelosti literature kojom se služila. Među bibliografskim jedinicama navedenim u ovoj knjizi nema niti jednoga teksta Gerharda Neweklowskoga, a upravo su radovi toga austrijskog jezikoslovca neizostavni kada je riječ o jeziku gradišćanskih Hrvata. Svojim brojnim raspravama i člancima

objavljenim 70-ih i 80-ih godina ovog stoljeća, te monografijom *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete* (1978), Neweklowsky je dao nezaobilazan suvremen prilog poznavanju jezika gradišćanskih Hrvata. Dr. Kučerová se pak poziva na lingvistička istraživanja provedena sredinom stoljeća, na temelju kojih iznosi raspodjelu uporabe triju hrvatskih narječja. Tako u Gradišću čakavsko narječje smješta na područje “sjevernog i srednjeg Gradišća u općinama Stinatz i Grossmürbisch” (str. 95). Na tom je mjestu u knjizi očito tiskarska pogriješka jer je iz ostalih tekstova u toj knjizi potpuno jasno kako autorica jako dobro zna da su Stinatz i Grossmürbisch u južnom Gradišću pa je tu u tekstu ispušten veznik *i* koji te lokacije pribraja sjevernomu i srednjemu Gradišću, a ne uključuje unutar njih. Tome ipak valja dodati da je područje južnoga Gradišća u kojemu se govori ili govorilo čakavskim narječjem znatno šire. Osim općina Stinatz i Grossmürbisch, odnosno Stinjaki i Veliki Medveš, čakavski su još Santalek, Žarnovica, Jezerjani, Prašćevo, Žamar, Nova Gora, Pinkovac, Hrvatska Čenča, Zajčje Selo, Hrvatski Hašaš, Vardeš i Katalena. Bez obzira što se u nekim od tih mjesta ne rabi zamjenica *ča*, sustav govora je čakavski.

U odjeljku o kajkavskom narječju opet je pogriješka koja sigurno nije autoričina. Tu se kaže da se kajkavci nalaze “u naselju Umok i Vedešin, te na južnoj granici Nežiderskog jezera, u naseljima Hidegség i Fertőhomok na području današnje Mađarske” (str. 95). Iz tog citata proizlazi da je riječ o četirima različitim mjestima, a ne o hrvatskom i mađarskom imenu dvaju sela. Međutim, na drugom mjestu u knjizi (str. 119) autorica jasno navodi da su Vedešin i Hidegség dva imena istoga sela. Kad je riječ o govoru Hrvatskoga Groba u Slovačkoj, K. Kučerová se oslanja na rad slovačkoga jezikoslovca V. Vážnoga iz daleke 1925. g. prema kojemu taj govor pripada kajkavskom narječju. Poslije je bilo različitih mišljenja o dijalekatnoj pripadnosti toga govora, ali su istraživanja početkom 60-ih godina i poslije, konačno odredila govor Hrvatskoga Groba čakavskim, unatoč uporabi zamjenice *kaj*. Takav tip sitnih nejasnoća i pogrešaka može se i zanemariti pri razmatranju knjige u cjelini. Međutim, znatno je spornija podjela na “5 temeljnih jezično-etničkih slavenskih grupa” u Gradišću preuzeta od J. Hurskoga (str. 95-98). To je podjela na Hace, Poljance koji su “najvećim dijelom čisti Hrvati”, Dolince, Štoje (koji se dijele na južne i sjeverne koji se još zovu Vlahi) i porapske Slovence. To miješanje Slovenaca potpuno je nepotrebno u sklopu razmatrane teme. Naime, opće je poznato da se gradišćanski Hrvati (u Gradišću, zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj) dijele na Hace, Poljance, Dolince, Vlahe, Štoje i južne čakavce. Neobično je također što K. Kučerová ponovno obnavlja davno pobijenu pretpostavku o nehrvatskom i pravoslavnom podrijetlu gradišćanskohrvatske skupine koja se naziva Vlahi. O njima dr. Kučerová kaže: “Ne radi se o

hrvatskoj kolonizaciji...U zapadnu Ugarsku i Austriju dolaze tzv. Vlasi i naseljavaju se u blizini svojih zemljaka iz Hrvatske” (str. 102). “Radi se o pastirskom elementu pravoslavne vjere” (str. 114).

Teza o pravoslavnom podrijetlu gradišćansko-hrvatskih Vlaha potječe od Frana Kurelca koji za stanovništvo na području gradišćanske Vlahije kaže da “bez ikakve sumnje plemenom su Srblji, iz Bosne odkuda li tamo se naselili i na katoličku vjeru prjestupili” (*Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka po župah Šopronske, Mošonske i Željezne na Ugrih*, Zagreb 1871). Poslije Kurelca tu je tezu prihvatio i Mate Ujević u svojoj knjizi *Gradišćanski Hrvati* (Zagreb 1934). Ta je postavka poslije korištena u političke svrhe, ali je s vremenom dokazana njena znanstvena neutemeljenost. Stjepan Ivšić već 30-ih godina ovoga stoljeća, govoreći o stanovnicima štokavskoga sela Bandola u Vlahiji, zaključio je da to što “su se njegovi nekadašnji nosioci zvali sami *Vlasi* ili što su tako prozvani, ne dokazuje da su došli kao pravoslavni; njihovi praoci su mogli biti tzv. “hrvatski Vlasi”, koji su bili katolici” (*Hrvatska dijaspora u 16. stoljeću i jezik Hrvata Gradišćanaca*).

G. Neweklowsky, na temelju iscrpne analize njihova govora zaključuje: “Za poreklo gradišćanskih Vlaha ima nekoliko teorija, među njima i teorija srpskog (pravoslavnog) porekla. Pravoslavna teorija može se, međutim, odbaciti na osnovu oblika kao ...*crikva* (ne *crkva*), *kršćan* (ne *hrišćanin*), *križ* (ne *krst*). Ime ‘Vlasi’ upućuje na pastirsko stanovništvo, koje se mora zbog jezičnih osobina (*štıla*, kajkavizmi u leksici i dr.) tražiti severnije...Mislim da je okolica Kostajnice, na obe obale reke Une područje sa kojeg su...došli u Gradišće” (*Gradišćansko-hrvatski govori u okviru srpsko-hrvatske dijalektologije*, Beograd 1971). Do istog je zaključka došao i Ivan Brabec u svojoj jezičnoj raščlambi tih govora: “Dio stanovništva Vlahije zaista mora potjecati iz kajkavskih krajeva, jer crta tog govora ima, naročito na istoku, ali na pravoslavno porijeklo ne ukazuje ništa, npr. nema nikakvih tragova jekavskog govora. Oni su čisti ikavci” (*Zbornik Gradišćanski Hrvati*, Zagreb 1973, str. 77).

S tim su zaključcima u suglasju i rezultati onomastičkih i povjesničarskih istraživanja Ivana Dobrovića koji je utvrdio da su Vlaha došli u Gradišće kao katolici, a ne kao pravoslavni koji su se dolaskom u novu domovinu pokatoličili u katoličkom okružju. Ime *Vlahi* Dobrović povezuje s čestim prezimenom *Talijan* u gradišćanskoj Vlahiji u vrijeme doseljavanja. To prezime povezuje s njemačkim etnonimom *Walch* u značenju *Talijan*, odakle izvodi ime *Vlah* koje se i inače u Hrvata rabilo za Talijane. Usto, kaže Dobrović, da su Vlaha “bili Hrvati i katoličani, svidoču vizitacije crkvene od 1674. i 1697. ljeta. Ove su vizitacije bile održane u dobi, kada su simo došli naseljenici bili još u životu. Ako bi predji zgora imenovanih...bili pravoslavni...onda bi preglednici - vizitatori...ovo sigurno

bili zaključili” (“*Gradišće*”, kalendar, *Željezo* 1962, str. 52-54). Do istih je zaključaka, na temelju osobnih istraživanja, došao i povjesničar Josef Breu (*Predavanja HAZU*, str. 7). Stoga nije čudno što i dr. Kučerová, unatoč oživljavanju teze o pravoslavnom podrijetlu Vlaha, ipak zamjećuje da još prije iseljavanja “imaju hrvatska imena i govore hrvatski” (str. 115) te da “ne čine homogenu etničku cjelinu” već “su izrazito kroatizirani” (str. 147).

Naseljavanje i položaj Hrvata u Moravskoj također je u knjizi temeljito prikazano no najvrjedniji dio knjige nedvojbeno je onaj posvećen hrvatskoj dijaspori u Slovačkoj, ponajprije u 16. i 17. stoljeću. To je područje tako temeljito istraženo da knjiga sadržava vrlo precizne podatke o selima u koja u 16. stoljeću dolaze Hrvati, o naseljima u kojima u 16. i 17. stoljeću ima Hrvata, a arhivska je građa tako detaljno istražena da su čak navedena i mjesta u koja su se naselile svega dvije do tri hrvatske obitelji. Autorica navodi više od 60 naselja u Slovačkoj u kojima su u razdoblju useljavanja bili isključivo Hrvati, ili barem u većem broju. Valja istaći da je broj hrvatskih naselja bio znatno veći nego što se do sada smatralo. Budući da je dobro poznato da danas Hrvata ima još samo u četirima od svih tih sela, jasno je da je asimilacija bila brza, snažna i potpuna.

Uzroke tom procesu dr. Kučerová pronalazi u sličnosti hrvatskoga i slovačkoga jezika te u sličnosti mentaliteta tih dvaju naroda, nasuprot njemačkomu te na pojedinim mjestima mađarskomu susjedstvu. U vrijeme dolaska Hrvata, Slovačka je bila opustošena zemlja s vrlo prorijedenim pučanstvom pa autorica zaključuje da su Hrvati, nakon vlastite asimilacije, brojčano znatno ojačali Slovake u odnosu na Nijemce i Mađare na području današnje zapadne Slovačke. Na taj su način odigrali golemu povijesnu ulogu u oblikovanju slovačke nacije na tom području u 16. i 17. stoljeću. Istovjetne zaključke iznosi i dr. Josef Breu (*Predavanja HAZU*, Zagreb 1970) koji je utvrdio da je “slovačka narodnost pomoću asimilacije hrvatskih sela prodrla polagano i sigurno na jugozapad prema Bratislavi”. I K. Kučerová i J. Breu zaključuju da su Hrvati, gdje god da su se naselili, bili stup katoličanstva u tom kraju, a iznimke su od toga pravila zanemarive. U protestantskome je okružju katolička vjera ujedno štitila Hrvate od odnarođivanja, dok je u katoličkim sredinama stanje bilo složenije.

Ukratko, analiza sudbine cjelovitog gradišćanskohrvatskog korpusa, od vremena iseljavanja iz hrvatskih krajeva pa nadalje, pokazuje da su Hrvati u nacionalnom smislu najviše stradali u slavenskom okružju (Slovačka, Moravska), zatim u čisto njemačkom okružju (Donja Austrija) dok su se daleko najduže održali na području nekadanje zapadne Ugarske (današnje Gradišće u Austriji i zapadna Mađarska). Takvo je stanje u cjelini, a vidljivo je i na pojedinačnim primjerima kao što su tri hrvatska sela u Moravskoj koja se, za razliku od ostalih hrvatskih naselja u Moravskoj, nisu odnarodila samo zato što su bila okružena njemačkim

susjedima, a održali bi se i do danas da ih češke vlasti poslije Drugog svjetskog rata nisu prisilno raselile po raznim dijelovima države gdje su se nacionalno utopili u češkome moru. Isto tako, od četiriju preostalih hrvatskih sela u Slovačkoj, najviše je neasimiliranih Hrvata u dvama selima koja su sve do kraja Drugog svjetskog rata bila u sastavu Mađarske. To naravno ne znači da su Hrvatima među Mađarima cvjetale ruže, ali su ipak lakše odolijevali odnarođivanju nego u drugim sredinama. Dokaz su tome i tri sela u Donjoj Austriji koja su se najduže othrvavala asimilaciji samo zato što su do kraja 18. stoljeća bila u sastavu zapadnougarske Jurske biskupije. Uzrok srazmjerno lakšeg opstanka Hrvata u Ugarskoj nego na ostalim područjima objašnjava Ivan Brabec u svojoj raspravi *Govori podunavskih Hrvata u Austriji* (Zagreb 1966). Opstanak je Hrvatima omogućilo to što "je mađarska bila samo vlast, dok je stanovništvo koje je okruživalo naša naselja bilo njemačko".

Da je knjiga dr. Kučerove sadržajno ograničena samo na do sada spominjani dio hrvatske dijaspore, predstavljala bi tematski kompaktnu cjelinu koja je upotpunjena iscrpnom raščlambom socijalnog položaja seljaka u Slovačkoj i sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. stoljeću. S druge strane, u skladu s naslovom koji nosi, ova bi knjiga trebala obuhvatiti sve Hrvate u Srednjoj Europi, tj. i sve ostale ogranke hrvatske manjine u Mađarskoj, a ne samo gradišćanske Hrvate. Na žalost, ostali se Hrvati u Mađarskoj u ovoj knjizi uopće ne spominju. Umjesto toga, autorica je jedno kraće poglavlje posvetila moliškim Hrvatima u južnoj Italiji, dakle u mediteranskom, a ne srednjoeuropskom području. No neovisno o tome, moliška je hrvatska manjina točno opisana, a s ostalim Hrvatima opisanim u knjizi povezuju ih isti uzroci i isto vrijeme iseljavanja. Za razliku od drugih dijelova knjige koji su se temeljili dijelom na postojećoj literaturi, ali većim dijelom na autoričnim osobnim istraživanjima, poglavlje o moliškim Hrvatima temeljeno je isključivo na postojećoj literaturi. Točno je određeno područje s kojega su preci moliških Hrvata iseljavali u Italiju, ali bi postavku o čakavsko-štokavskom podrijetlu njihova govora valjalo ispraviti. Naime, taj govor pripada zapadnom dijalektu štokavskoga narječja u kojemu je refleks jata ikavski, dok je stanovita povezanost s čakavskim govorima rezultat dodira s čakavskim susjedima prije selidbe, a pretpostavlja se i utjecaj još starijeg sloja čakavskih doseljenika u Italiji, s kojima su došli u dodir nakon selidbe u tu zemlju. Od postojećih triju moliškohrvatskih sela dvama je točno navedeno ime, dok je za treće, s talijanskim imenom Acquaviva Collecroce, navedena samo prevedenica Živa Voda, a ne i u moliških Hrvata uobičajeno ime Kruč.

Na kraju prikaza novoizašle knjige nameće se pitanje zašto ostali ogranci Hrvata u Mađarskoj nisu uopće spomenuti. Opće je poznato da u Mađarskoj, osim gradišćanskih, žive još pomurski i podravski Hrvati, zatim

Bošnjaci, Šokci, Bunjevci i podunavski Hrvati. Budući da je Mađarska srednjoeuropska zemlja, te su skupine nezaobilazne ako se želi dati cjelovita slika o hrvatskoj dijaspori u Srednjoj Europi. Podravski Hrvati vjerojatno nisu navedeni zato što dr. Kučerová prati migracije pojedinih etničkih skupina, a podravski se Hrvati u Mađarskoj smatraju, barem djelomice, autohtonim stanovništvom koje od sunarodnjaka u Hrvatskoj dijeli samo međudržavna granična crta. Odgovor na pitanje zašto nema spomena o ostalim hrvatskim skupinama u Mađarskoj može se naći u knjizi dr. Kučerove *Chorváti a Srbi v Strednej Európe* (Bratislava 1976). U toj knjizi autorica iznosi svoje mišljenje po kojemu nije moguće utvrditi narodnosnu pripadnost Bunjevaca i Šokaca u razdoblju njihova naseljavanja u Mađarsku. Zato ih razmatra kao samostalne skupine (str. 121). Odredivši bunjevački govor kao štokavski ikavski, navodi različite izvore i mišljenja o njihovu podrijetlu (str. 123). Međutim, upravo govor nedvojbeno pokazuje njihovo hrvatsko podrijetlo. Govor Bunjevaca pripada, kao i govor moliških Hrvata, zapadnomu dijalektu štokavskoga narječja s ikavskim refleksom jata, a tim dijalektom govore samo Hrvati i bosanski muslimani, dok ga Srbi rabe samo sporadično i to pod očitim utjecajem susjednih nesrpskih govora. Ta činjenica naravno nije spriječila srpskog istraživača D. Uroševića da zaključi kako Hrvata u Mađarskoj ima samo u naseljima oko rijeke Drave. Stoga K. Kučerová, u svojoj knjizi iz 1976. g., odvojeno od hrvatske cjeline razmatra ne samo Bunjevce nego još i Šokce i Bošnjake u Mađarskoj te etničku skupinu koja se naziva Raci. Šokački govor opisuje površno - kao ikavski, jekavski i ekavski, zavisno o pojedinim mjesnim govorima.

Činjenica je međutim da Šokci u Mađarskoj, poput svih ostalih šokačkih Hrvata, govore slavonskim dijalektom štokavskoga narječja, a taj je štokavski dijalekt isključivo hrvatski. Dio šokačkih govora toga dijalekta u Mađarskoj ima miješani ikavsko-jekavski refleks jata u kojemu je dugi jat ikavski, a kratki jekavski; druga grupa govora ima samo ikavski refleks jata, treća miješani ikavsko-ekavski, a četvrta miješani jekavsko-ekavski refleks. Ta je četvrta skupina danas u potpunosti pomađarena, a nazivali su se subetničkim imenom Toti koje su prihvatili od Mađara. Bošnjački pak Hrvati u Mađarskoj žive u gradu Pečuhu i okolici. Njihov govor pripada istočnobosanskome dijalektu štokavskoga narječja, i to arhaičnim šćakavskim govorima s ijekavskim refleksom jata i sačuvanim akutom u naglasnome sustavu, a poznato je da je akut tipično hrvatski naglasak. Subetnička skupina koja se nazivlje Racima pripada grani podunavskih Hrvata u Mađarskoj. Raci žive u dva velika sela u Bačkoj južno od grada Kalače, a govor im pripada slavonskomu dijalektu štokavskoga narječja, i to skupini govora sa sačuvanim nezamijenjenim jatom. Takav je tip govora u sklopu slavonskoga dijalekta u Hrvatskoj još sačuvan u govorima Gradišta kod Županje te u okolici Našica. Prema tome, govor Raca nedvojbeno ukazuje

na njihovo hrvatsko podrijetlo. Ostali podunavski Hrvati u Mađarskoj žive u Budimpešti i okolici.

Na temelju svih tih podataka jasno je da je velik dio Hrvata koji žive u Srednjoj Europi izostavljen u novoobjavljenoj knjizi K. Kučerove. Autorica je vjerojatno diplomatski postupila. Ne želeći se zamjeriti Srbima (čije manjine također istražuje), naprosto je prešutjela taj dio hrvatskog nacionalnog korpusa. Pošto je u knjizi izvanredno temeljito obrađena gradišćanskohrvatska manjina na čitavom golemom području svoga naseljavanja u 16. i 17. stoljeću, samo ta građa je zaista bila dovoljna za jednu vrlo kvalitetnu monografiju kakva knjiga dr. Kučerove zaista i jest. Pritom je ipak velika šteta što ta knjiga nije drukčije naslovljena, a time bi i rasprava o razlozima prešućivanja glavnine Hrvata u Mađarskoj, odnosno u Srednjoj Europi općenito, bila posve suvišna.

Sanja Vulić

PRETISAK MANDIĆEVA UPUTJENJA

Antun Mandić: Uputjenje k'slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucsionicah u Kraljevstvu Slavonije 1779., Matica hrvatska, Osijek 1998.

Matica hrvatska u Osijeku objelodanila je pretisak *Uputjenja k'slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucsionicah u Kraljevstvu Slavonije iz 1779.* Antuna Mandića. Za jezikoslovce pretisak je starih djela uvijek dočekan s radošću jer tako mogu proučavati originalni tekst, a kada je riječ o knjizi što se nalazi u malom broju primjeraka samo u nekim knjižnicama, onda je izlazak pretiska dočekan s još većim oduševljenjem. Naime, priređivačica pretiska i autorica pogovora, Ana Pintarić, izvješćuje nas da se primjerak prvoga izdanja iz 1779. čuva u Budimpešti i knjižnici HAZU u Zagrebu, a primjerak drugoga izdanja iz 1810. nalazi se u Sveučilišnoj i nacionalnoj knjižnici u Zagrebu. Izlaskom ovoga pretiska možemo svi imati *Uputjenje* na svom radnom stolu pa nam ova knjiga omogućuje lakše istraživanje Mandićeva manje poznatoga djela.

Knjiga Antuna Mandića ima i njemački naslov *Anleitung zur slawonischen Rechtsreibung*, i pisana je na hrvatskom i njemačkom jeziku.